

Димка МИТЕВА

Лексикологија

ЈАЗИКОТ НА РОМАНОТ „ПИРЕЈ“ ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Печатена статија во сп. „Литературен збор“.
Година LV, Број 4–6, Скопје 2007, стр. 33–49; 40–52.

ISSN 0024–4791

Целиот роман на Петре М. Андреевски – „Пиреј“⁴¹ – е претставен во форма на монолози на две личности. Едната личност е жената мајка – Велика, а втората личност е мажот селанец, воин и татко – Јон. Монолозите следат една линија. Еден ист отсек од време се раскажува напоредно (од едната и од другата личност), се разбира, низ призмата на нивното гледање и чувствување. Со оглед на вака концепираниот роман во кој овие две личности говорат во прво лице, природно е дека авторот на романот морал да навлезе длабоко во психологијата на тие две личности, а тоа значи покрај другото, да го пренесе нивното светочувствување, нивните разбирања за животот, а тоа можел да го направи единствено преку нивниот јазик.

И навистина, ние гледаме двајца селани коишто извонредно го познаваат својот народен македонски јазик и тој јазик е кај нив едно извонредно орудие со кое мајсторски се служат. Тој јазик е мошне богат особено лексички, а понатаму и фразеолошки. Се разбира, заслугата за тоа е на авторот, којшто ни се претставил како исклучителен познавач на народниот јазик, пред сè, на селската средина од својот крај (Демирхисарско).

Но би сме погрешиле ако кажеме дека авторот на романот се спуштил на нивото на секидневната реч на селаните од својот крај. Напротив, не еднаш ќе нè заплисне мислата дека една личност од романот, да речеме Велика, не можела да ги каже сите оние зборови и реченици при оформувањето

на своите мисли што ги запишал авторот. Меѓутоа, авторот е така уверлив во тоа, што сè повеќе и ние се уверуваме дека пред себе имаме необична селанка, онака како што си ја претставуваме во себеси, но и една личност со богат психички и духовен живот што умее, се разбира, благодарейќи на умешната јазична стилизација на авторот, да ги кажува своите маки, страдања и радости со раскошен народен јазик. Тој се скрил зад Велика и како некој рудар копа во нејзината душа и од нејзините размислувања ги вади народните изрази и фрази што ги има сам чуено не од една Велика, но од многу Велики. На тој начин ја обогатува нејзината реч, ја разоткрива нејзината душа, иако, да повториме, самата таа селанка не била способна без сите тие јазични сердства да ги искаже своите чувства.

Со оглед на тоа дека личностите му се селани и тие зборуваат во 1. лице, изнесувајќи го дејството на романот „Пиреј“, авторот морал да води сметка и за нивната реч. А познато е дека народниот јазик за разлика од литературниот нема толку многу развиена реченица. Така што се добива впечаток дека авторот се наоѓал пред една дилема. Дали премногу да го развива исказот и со тоа да се доближува до особеностите на литературниот јазик и до авторската реч, користена во други романи или пак да се држи до народното кажување. Во извесна смисла таа противречност тој успешно ја пребродува, развивајќи го народниот јазик во крилото на литературниот, т.е. стилизирајќи го народното кажување, умешно обогатувајќи го со ред народски зборови и изрази и на тој начин постигнувајќи кај читателот извесен привид дека токму така, како што тој има напишано, зборувале неговите јунаци во романот „Пиреј“.

1. Преовладуваат кратки реченици што следуваат една по друга (обично се приредени, а не подредени).

2. Има ред случаи кога целата реченица се состои само од зависна, а главната реченица е некаде порано спомената и во кажувањето личноста ја има неа предвид, но ја испушта, додавајќи му на своето кажување од една страна елиптичност, а од друга поголема експресивност. Всушност сето тоа

го прави авторот: *За да му зајалам свеќа, да поборувам со неговата куќа. Да го појалам.* А сето тоа го прави во врска со првата, главната реченица: *Овај го разгазувам (снегот), за да појдам до гробот на Ангелот.*

3. Понатаму се среќаваат елиптични реченици составени само од именки и придавки. Одделувајќи ги нив во посебни реченици во кои нема прирок, тој се подразбира (тоа е обично помошниот глагол *сум*), авторот пак постига поголема експресивност во прикажувањето на ситуацијата: *По некој ден една и снеж. Некој мрсулав и недојмен (неугоден). Ситен и слабок.* (стр. 63) Така романот „Пиреј“ изобилува со елиптични реченици во кои обично е испуштен глаголот (прирокот) или именката (подметот): *И илче. Се засркува од солзице.* (стр. 62)

Таквата особеност е одлика и на народниот јазик и на јазикот на уметничките творби. Целта на тие елиптични реченици е да се задржи вниманието на читателот токму на нивната содржина.

5. Истакнавме дека романот „Пиреј“ е предаден во форма на монолог. Меѓутоа, обично во народниот јазик едно исто лице во кажувањето слабо се служи со дијалогската форма при предавањето на својот разговор со друг. Овде такви случаи има доста. Еве неколку примери: – *Дали има кај ветар во магла, го прапувам јас Виџомира, го заборувам.* – *Нашава работта е ветар во магла, вели Виџомир.* – *Ова не е наша работта, велем, ова е ваша работта.* – *Мојата работта е оставена на нива, вели Виџомир. Мојата работта, вели, сега никој не ја работи. Мене ме чека, вели.* – *Ако ти дочека, велем и ја исплукувам сламката од уста. Еби му мајката, велем, во воено време никој во никој не верува. Дури и мислата твоја ќе ти изневери, ќе ти прејрави, велем.* (стр. 71)

Или дијалогот помеѓу Велика и децата: *Збиваат децата, им зорат обрвчињата од трчање.* – *Тито, викаат, трчај, тито Велико, Ангелот го погоди куришум, викаат.* *Мене слана ме појари.* – *Море каков куришум, велем јас, од каде куришум, чиј куришум, велем, и појаш, дали од сиврав, окојо ми прејра.* – *Од тие што ги најдовме, велат деца-*

ша, од ише шшо ги фрлаваме в оган за да љукаат, велат. (стр. 61)

И продолжува Велика да раскажува во 1. лице: *Еше шшо било играњето на окошо, си велам. Ги љушиле добициите да зрејкаат, да љошиат ирежорена ирева љокрај реката и се заиѓрале... Лелеј! Лелеј, лелеј, ишиам јас, си ја кубам косата, се разбркувале во врбушкие, нашле кршици со љушки, со ножеви, со мајерки, со кушуми и шшо ии не. Небаре кацици сено. Куи овде, куи онде... ирчам удолу низ љоле, кај шшо ми рекоа децата... И зеле децата да си играат војници, ои кога е војна и децата играат војници... љо мене ирчала и ја ирва ми Уља, ама јас не сум ја видела. Таа ми зборувала нешто дури ирчала љо мене, ама јас ни гледам ни слушам... зајалиле оган и љочнале да фрлаат кушуми. Ги најолниле иорбињата со кушуми и ги иштуриле во огнои. И љочнало да ирешии, цело љоле да се иресе, небаре нов фронт оворен... Сеи сум исчукана во љамеиои, сеи иренесена, шаму. И в село се чу љукањето, ама воено време, си оириат, наглов. Пукањето ии сшанува обично како лаењето на кучињата, како шечењето на водата... И шаму, во ливадата, го наоѓам Ангелата, анелот мој златен, со љишечени крила. (стр. 61–62)*

Разговор се предава или од Велика или од Јон.

Разговор се води и помеѓу други двајца (помеѓу две споредни личности во романот).

Велика предава разговор помеѓу други двајца и помеѓу себе и други двајца итн.

Тоа е еден од начините кога авторот воведува други личности во романот. Преку дијалогот не ретко се оцртуваат и карактерните особини на тие личности, нивните внатрешни пориви, судбини, страдања – зашто е очевидно дека добриот автор се труди токму тоа да го изрази преку искажувањето на дадена личност. Петре М. Андреевски не одел до крај сите личности да ги предаде во романот од аспект на Велика и Јон, ами напротив тој внесува дијалози помеѓу главните и споредните личности или помеѓу споредните за да може читателот сам да добие впечаток за тоа какви се тие личности,

како тие ни се претставуваат. Во тоа авторот мошне е успешен.

Тоа особено се гледа при предавањето на разговорите на бугарските војници и македонските луѓе. На пример, разговорот на Јон со српскиот војник. Веднаш преку разговорот меѓу нив од кој секој ни зборува на својот јазик се гледа образованието, воспитувањето, културата, воопшто целиот духовен склоп на тој човек.

Во раскажувањето на Мирче – по заробувањето – авторот употребува нова форма на раскажување, нов пристап исто така мошне интересен и успешен.

Да повториме. Авторот на романот „Пиреј“ си поставил извонредно тешка задача. Да го предаде сето дејство на романот во вид на монолог на брачниот пар Велика и Јон, коишто се обични селани, необразовани, но со богат духовен живот, длабоко проникнати не само во своите судбини, ами и во судбините на луѓето што ги окружувале во семејството, во селото, на фронтот итн. Секако, зад нив стои авторот којшто изобилно ја надоградува нивната реч, нивното кажување стилизирајќи го, внесувајќи во него ред фрази, варирајќи ја нивната мисла на повеќе начини.

6. Описите во делото „Пиреј“ не се обични, секојдневни. Тие се во функција на раскажувањето на една личност. Се добива впечаток оти кажувачот се префрла од едно на друго, но тоа префрлање е кратко. Личноста ја има пред себе целта на раскажувањето. Сака да каже определена содржина, а описите се само да се претстави подобро атмосферата во која се одвива даденото дејство и секогаш низ призмата на кажувачот². Па дури и кога тие описи го надминуваат духовниот склоп на кажувачот. Сето тоа излегува од применетата постапка. Понекогаш се случува едни исти настани да се предаваат од две личности и во раскажувањето вpletуваат и др. личности. Читателот останува без тој впечаток, ами напротив, му се чини дека кажувачот навистина ги прави тие описи. Значи авторот е убаво скриен зад своите личности.

Петре М. Андреевски во делото „Пиреј“ нема изолирани описи. Неговите описи се во служба на дејството. Тој не

опишува едноставно. Неговиот опис е сложен, бидејќи низ него тече дејството на романот.

Романот е спонтан, ненаметлив и спокоен излив на душите на напатените Велика и Јон и за душата на читателот. Тој нив ги прима и сочувствува.

1. Во романот „Пиреј“ се среќаваат чести описи на природата, на средината, на амбиентот во кој се одвива дадено дејство. Тие се во голем број случаи мошне успешни, благодареејќи на умешните споредби, метафори, персонификации и др. стилски фигури. На пример: *Над главниџе од луѓе-џо сонцеџо жрееше преоблечено и чисто и нишиџо не можеше да го извалка од доириџо со земјаџа. Од џоа се џоџкреваше и земјаџа, к(ак)о слабина од сџелна крава.* (стр. 10)

Овде сонцето не е обично, па во извесна смисла се изедначува со младо лице преоблечено и чисто (него не го гледаме но употребата на зборовите „преоблечено и чисто“ ни навеваат чувство на момче, мома итн.). Од таа необичност и земјата се менува, се поткрева како што вели авторот, и, прави споредба, блиска до сфаќањето на луѓето што присуствуваат на погребот на Велика. Авторот умешно го предава нивното светогледање „гледање на светот“, светочувствување „чувствување на светот“ како „слабина од стелна крава“ (значи, кравата е стелна и таа е голема, дебела). Ваква споредба може да направи само автор што добро го познава селскиот живот. Така им се претставувала земјата на селаните. А всушност земјата ја поткривале прасињата од попот и кртиците, па и семињата што набабрувале од земјата. Тоа е фактички прекрасна слика на буђење на природата, т.е. на пролетно време.

Во романот се низат имиња на разни тревы: *Варам билки и жи наџивам децаџа. Ги мијам со водаџа од оман, од џеџоџрсиџ, од коџиден, од смил, од млечки, од аџоучка џрева и наваличе, џики од џоџканайџица, од џрешлиџа, од среќа, од џроска и од џридавка, од џрева кромиџарница, и од кравариџа, од боливач и од наџезмо. И од оруџи џревниџа варам и жи наџивам децаџа.* (стр. 155)

имиња на животни, животинки, инсекти и др.: Сакаме и да ѓрчаме, ама не се ѓрча: маѓареѓо ѓрѓна назад, краваѓа се брани од муви или се обсрнува ѓо ѓелеѓо. А ѓак, некако вјасаме. И сѐ вјаса со нас. Сиѓе земни лиоѓи како да идаѓ ѓо нас: и ѓуѓиѓери и змиѓ, убаво видов една змија како ја ѓоѓ-крена ѓлаваѓа ѓред нас. Просаска со јазикоѓ и ѓрѓна и ѓаа, наѓоре, со нас. И со нас идаѓ и комарци, муви и муѓички, жужлиња и еленчиња. И некои црвени и царски мрави ѓи ос-ѓавааѓ мравјалнициѓе и некои црни и неѓознаѓи бубачиња идаѓ. Првиаѓ видени и ѓрвиаѓ среѓнаѓи. И идаѓ некои оси и некои сѓѓрѓни и некои ѓеѓеруѓи и коњски муви. Сѐ ѓрѓнало ѓо нас, сѐ беѓа со нас, кон шумайа. (стр. 152)

Селанецот Мирче, братот на Јон, раскажува мошне интересно, со најобични зборови, зборови извлечени од ризницата на селскиот речник. Тој се префрлува ту во Америка ту во селото, во куќата селска, во домот селски. Сѐ што го окружува селскиот човек (предметите, појавите, случувањата) ги споредува со Америка. (Јон го пренесува раскажувањето на Мирче.)

Еве една контрасна слика мошне убедлива, жива, интересна:

ЈОН: Мирче зборува, ѓрашува и кажува. Сака сѐ да раскаже и сѐ ѓреѓекнува со ноќѓа. Сака да ѓо ѓрелаже уѓроѓо. Вели:

– „Жална мајка и на мрѓво деѓе се радува“, велеше Лазор Ночески и му кажавме на босоѓи: вака и вака: Ол’рајѓи ѓиѓом е ѓака – одеѓе, ми вели, оѓи мноѓу нѐ сакаше дека не му забушававме, ама ѓаѓѓоѓ не е одовде донде, ѓреку широка вода оди ѓаѓѓоѓ, ни вели, како ние да не сме ѓо врвеле, ама не бре, кој може да нѐ заѓре, коѓа ќе ѓе удри улаваѓа мисла, ѓолоша е од сѓѓечена суводолица и не ѓледа кај врви, ѓиѓо ќе оѓѓкорне, ѓиѓо ќе забере, а босоѓи уѓиѓе ни вели, враѓеѓе се ако неѓиѓо не е о кеј, ѓак враѓеѓе се, ама од едно уво влеѓува, од друѓо излеѓува, коинеж е ѓѓоа, еј, кај сѓѓои снеѓ на леѓно сонце, а и нам не ни се сѓѓои оѓи ѓѓаму никој на ниѓиѓо не ѓи завидува, ни на куќа, ни на обуѓје, ни на облека, и си ѓи собираме ѓљачкиѓе, ѓокуѓкиѓе, ѓрчаме да фаѓиѓе

брод, а шој – гандара мандара: ако се премислише, работишата ќе ве чека, вашата работа вас ќе ве чека, нашата работа секаде нас нè чека, си мислиме, а душишата ни лејта кон Македонија, кон ѓланинашата, кон шумашата, како оди јагле-нош, ушше шумашата ми се жледа в очи, од некои повисоки дрвја не можам да клейнам со очиве, не можам да ги зашворам, а и сонош ми беше лабав шатаму, во Америка, да не стекла пак рекашата, да не ги откорна овошкише или само алейшо, е во Америка алишата им се дома, в среде кука, е па водашата нема узда, не се зашира со шрачка и со викање, а да ја видиш онаа вода шшо се оди со денови, еднаш ни рекоа денеска морешо ќе игра, а кога игра морешо, не играјше вие и кога зеде да риа, да сшанува и да седнува, леле мајко, шотшлашена кобила, фучи и се пресега преку бродош и го прескока и (стр. 116) го врши ко шргил, ко шушливо оревче, далги ко куки, ко ридови, небошо го досегааш и шогаш многу повракавме на бродош, еше, си велеме насшрошш жлава ни било шрчањешо, ама вракање нема, жледаш само вода и сонце, сонце над водашата, сонце во водашата, ѕвезди над нас и ѕвезди под нас, мислиш си залидал некаде во небесашата, меѓу секавицише шшо се шалаш, а во Америка не шалаш кандила, како кај нас: со жазија и со жарче, шатаму огнош го водаш под некои шелови, и не се жасне со дување, дувај си шш ако немаш работшата, и залидани сме, шш вела, некаде, којзнае каде, меѓу облацише значи облак ни го однесе алейшо, Уља и Велика како врзувааш крај со крај, Горица сега да ме види не ќе знае шшо род сме и сишурно ќе бега од мене, улав живош, ебаши живошош наш, да не се делевме заради мене може шоарно ќе живееја, ама човек не шреба во нишшо да верува и најубаво му е на оној во нишшо шшо не верува, во нишшо шшо не се надева, барем него нишшо не може да го изненади... (стр. 117)

Јон го пренесува раскажувањето на Мирче со мошне долги расказни реченици. Тие се долги, но лесно се следи мислата во нив. И добро писмениот човек и помалку образованиот разликува во кажувањето на личностите зборови, реченици. Тие кажуваат поголеми, но и помали реченици, ед-

ни со други измешани, но, да повториме, лесно се следи мислата во нив.

2. За да го искаже односот на селаните кон туѓата власт (бугарската) авторот се служи со подбивни реченици на селаните при поминувањето покрај органите на таа власт. Пример: *Овој ден е само за сликање, како ѝорачан за сликање, рече некој, загледај кон ѝолейѝо. А од ѝолейѝо доѝекуваа разни боѝ, се разливаа ѝо нивиѝе и ѝо ливадиѝе, се искачуваа ѝо сѝеблаѝа, засеоднуваа на нови височини, и замаениѝе луѓе, ѝи занесуваа во одењето. Коѓа врвеа ѝред училишето, луѓето ѝогледауваа кон војнициѝе и си шеѝошеа:*

Првиот вели: *На цароѝ му била боса ѝлаваѝа.* (стр. 10) – значи, цар Борис бил ќелав (тие чуле).

Вториот вели: *На ѝаѝаѓалиѝе Гањо, ѝоо рака, Македонија ја води на дуѝење.* (стр. 10) – значи, Бугаринот ја води Македонија на оние што сакаат да ја ограбат.

Третиот вели: *Даночнициѝе ни бараѝи да ѝријавиме и камили.* (стр. 10) – значи, сака да каже дека властите му го земаат на народот и црното под ноктите – сѝ му земаат.

3. Во романот „Пиреј“ се среќаваат одделни реченици на српско-хрватски и бугарски јазик. Се работи за припадници на тие јазици што во време на војната, а и понатаму дејствувале во Македонија. Авторот сметал дека предавајќи ја нивната оригинална реч уште подобро ќе ги оцрта личностите што ги опишува. Впрочем тоа се реченици во најголем дел разбирливи за нашиот просечен читател. Таквата постапка како што се знае е вообичаена во литературните творби особено во прозата.

Што сакал да постигне писателот преку овие реченици? – Прво, со самото тоа, тој ги идентификува тие личности и во дадена ситуација можат да се насетат нивните психолошки реакции, нивните чувства, карактер, нивниот духовен склоп.

Примери: *Риѝнува каѝеѝан Мирковиќ и ѝи заѝира војнициѝе.* – *Тражим да се одржи реч наших војника, вели Мирковиќ, и Буѓариѝе да се ѝуѝѝаѝи.* *Наши војници коѝи оѝѝали*

верни оџаџбини, куй каџ ја џоворим, вели, морају да си оџанай на збороџ. (стр. 164);

Василије Тасиќ иак џо крева џелефоноџ: – Арџилериџо, заџџо куйџи, вика, оџварај ваџру, маџчеџо ваџе! (стр. 164);

Излеџува едно буџарско војниче оџкај Илија и се сврџува кон окоџиџе наши. Се удира во џраџи и вика:

– Јас не сакам војна со Србија, јас никоџаш не исках војна со Србија, вика, јас сум за Сџамболиски. И џеј наџаџак. Ке џонесам и јас ракија, вика, и аз џџе черџа, вика и се заџрчува кон рекаџа, се враќа џо ракија. (стр. 164)

Преку туѓите зборови и реченици ја определува говорникот својата припадност кон друг народ. Тој јазик е често расипан зашто обичен селанец, необразован не може совршено да научи туѓ јазик. Значи, Петре М. Андреевски точно го предава говорот на Мирче, на Јон и др. личности во романот Пиреј.

4. Романот има еден краток увод (пролог) во кој авторот токму преку погребот на Велика, една од главните личности на романот, успева, користејќи го опелото (целата церемонија на закопот) над гробот од страна на свештеникот, убаво да го воведe читателот во живописот на покојната (имала пет деца, маж – сите веќе покојни).

Толку повеќе ни се разбирливи, иако до збор не ги разбираме, оригинално на црковнословенски јазик предадените молитви што ги пее попот при погребот на Велика (во почетокот на романот).

Стр. 11 шестти пасус: *Блаџословен боџ наш всеџда џиње и џрисно и во веки векови. Амин.*

Во наш превод: – *Блаџословен да е нашиџџ Госџџоџ Боџ насекаџе и секоџаш и во сџџе векови. Амин!* (амин е грчки збор со значење: „Така нека биде!“; „Така да е!“; *аминува* – ,согласен е“; *аминаш* ,тој што аминува,).

Стр. 11 осми пасус: – *Помилуј нас, боже, џо велицеј милосџџи џвоџој, молим џџи сја, услџџи и џомилуј, џџџџџџџ џомилуј!* (трипати се кажува)

Во наш превод: *Исиури ја врз нас, Боже, Твојата голема милост – помилувај нè. Ти се молиме Господи, исполни ја нашата молиба и пак помилувај нè!*

Стр. 11 долу: *...Ешче молимсја о убокоени души усоишеј раба божија Велика, и о еже просишисја еј всјакому погрешенију, волному и неволному. Господи помилуј! (трипати се кажува)*

Во наш превод: *Уште се молиме за убокојувањето на умрениата душа на работ божји, Велика, и да биде просиена од секаков грев и намерен и ненамерен, Господи помилувај!*

Стр. 12: *...Во блаженом усением вечниј бокој бождо, гсподи, усоишују рабу швоеј Велика и сошвори еј вечнују шамјай...Вечнаја шамјай! (трипати се кажува)*

Во наш превод: *Во блаженоото нејзино искачување на небо, Господи дај ѝ бокој вечни на швојата умрена робинка Велика и создади ѝ вечен спомен... Вечен спомен! (трипати се кажува)*

Го користи попот погребот да ги спомене и умерните членови на семејството од умерната Велика и пее: – *Ешче молимсја о убокоених души усоишеј рабеј швоеј... Како се викаа? – Ангеле. – Ангеле. – И Каинка. – Каинка. – Па Роса. – Роса. – И Зравко. – Зравко. – И Свездан. И Свездан и сошвори им вечнују шамјай, вечнаја шамјай (трипати се кажува)*

Во наш превод: *Уште се молиме за убокојувањето на душата на умерениот робје швои Како се викаа? – Ангеле. – Ангеле. – И Каинка. – Каинка. – Па Роса. – Роса. – И Зравко. – Зравко. – И Свездан. И Свездан и создади им вечен спомен, вечен спомен! (оттука зборот шамейник значи ‚споменик‘).*

Како што гледаме попот пее на црковнословенски јазик³, пее познати песни што се кажуваат при погреб. Тоа се правело со векови кај нас така што постарите луѓе што оделе в црква и присуствувале на многу погребни ги знаат во голема мера тие молитви и се готови да се вклучат во опелото тогаш кога ќе ги повика попот. Оттаму Уља Мегленоска знае дека е можно при погребот на умерната попот да каже во својата

молитва уште некој збор и за умрените и погребани до гробот на Велика. И попот почнува: *Еише молимсја...*¹

Во текстот на романот „Пиреј“ се употребени извесен број зборови од црковнословенскиот јазик (т.е. црковнословенизми): *моиши*⁴ (стр. 13); спасение: *Паџоџ за сѣасение е џежок, вели, оџи џој џаџ е еден, и најважно од сѣ е дека џој џаџ џосџои.* (стр. 136); претказание ‚претскажување‘: *Ќе гледам во небоџо, во ѕвездиџе, ќе барам знаџи, џреџказа-нија.* (стр. 113); свидение; штастие ‚среќа‘: *...не баџуваџџе ме мене, џуку џоџџџџеџе овдека, ни вели, имаџе џџџасџџе, и-маме, велиме, и среќа и џџџасџџе имаме, сиѓурно дека е џи-јан, си мислиме...* (стр. 122) и др.

Особено треба да се цени лексиката и народната фразеологија на романот „Пиреј“, којшто како и сѣ на светот се менува. Меѓутоа, Петре М. Андреевски успеал да ја забележи и пласира по писмен пат во една современа уметничка форма, префрлена врз една тема од поново време. Со тоа им го продолжил животот на определени фрази, коишто можеби би се загубиле.

1. Умрениот се тажи па оттаму и зборот *џаџачка* како за ‚онаа што тажи на гробот‘ така и како синоним на тажаленка на ‚песната што се кажува при тажењето‘. Меѓутоа, покрај зборот *џаџи* се употребува и глаголот *реди* и навистина при тажењето тажачката ги реди (ги кажува по ред) настаните во животот на умрениот. Оттаму покрај зборот *џаџачка* за жена па и за *џаџаленка* се вика *редачка*.

Зошто Петре М. Андреевски во својот роман Пиреј го употребил зборот *реди* и *редачка* (стр. 13), а не *џаџи* и *џаџаленка*? – Просто затоа што во извесни краишта и говори почеста е употребата на *реди* и *редачка* од *џаџи* и *џаџаленка* за погреб.

2. Интересен е спојот *џремоџ црквински*, т.е. тремот од дадена црква. Оваа придавка е поконкретна од придавката *црковен* која може да се однесува и на црква воопшто а не на определена зграда.

Пример: *Под ѿремој црквински редакцијѣ веќе клавиа за ручек и нешѣо ѿсѣојано брчеа со усѣишѣе, како и мувишѣе над коѣлишѣе со манца.* (стр. 13)

3. На стр. 21 е употребена именката *доушник* ‚шпион, агент‘: – *Ние двајцаѣа убивме еден доушник, рече војводаѣа, ѿоземајќи го ножоѣ...*

4. Авторот во „Пиреј“ можел да го употреби зборот *сооржина* (српско-хрватски: срж), но тој го употребува зборот *срцевина* (средишниот дел на стебло‘) кај нас веќе вообичаен, инаку преземен од бугарскиот јазик, којшто од своја страна го презел од рускиот *сероцевина*.

Пример: – *Гледај ваму, ми вели ѣаѣко, ова е даб блаѣун и ѣој има најмноѣу срцевина за сѣици, за бочви и за качиња и да знаеи за оѣсеѣа, ми вели, раѣавиоѣ даб е само за јаѣлен и за ѣорење, а царевиоѣ даб е за нишѣо, вели, оѣи нема срце и брзо скаѣува.* (стр. 15)

5. Како што куќата може да биде испустена така и душата. Овде глаголската придавка *и с п у с т е н* се доближува до ‚намачен, ујаден‘: *Велика има исѣусѣена оуша – намачена. Таа сѣ видела во живоѣоѣи.* (стр. 13)

6. Во романот е употребен и глаголот *ми се кажување* (народно кажување) во значење ‚ми се претставуваше‘ (литературно).

7. Глаголот *жеволка* во македонскиот јазик има две значења: 1. жвака по малку. 2. *ѣрен*. живее по малку, ги турка годините. Авторот на „Пиреј“ го употребил второто, пренесеното значе: *Сѣ се ѣрави и сѣ се ѣоѣрава оури си млад, вели, а ѿсле само ѣи жеволкаи ѣодинишѣе.* (стр. 50)

8. Глаголот *ѣоѣокрие* ‚малку покрие‘ (исто што и потпокрие) е употребен во ваков контекст: *Па ќе сѣанам, ќе го ѣоѣокријам (деѣеѣо).* (стр. 53), така и од глаголот *заборави* – *ѣозаборави, ѣоозаборави*: ‚малку заборави‘. И двата префикса *ѣо-* и *ѣоо-* се исти по значење и служат за искажување на ‚помала мера на глаголското дејство‘.

9. Глаголот *склучка се* на стр. 36 е употребен во значењето ‚свитка се многу, собере се во клучка, во клопче‘: *И*

ушиѝе ноќ и ден се мачев ѝака со Анѓелеѝа мој. Чинеше ѝр-
 ѓни и зайри. Јас склучкај се, ѝревиѝкувај се и офкај; или при-
 мерот: И Зоравко малку ѝодѓолѝнува, ама ѝеешко, овај ја
 ѝодзема водаѝа. Ко оѝчаница да ѓолѝа. Се ѓледа дека не му
 носи, не му ѝовѝи душаѝа. (стр. 113) глаголот не му носи е
 употребен со значењето ‚не му поднесува‘, а глаголот не му
 ѝовѝи – ‚не му сака‘.

10. На стр. 23 среќаваме премин од една зборовна груп
 па во друга; употребен е прилогот сѝиѝиле ‚спиј пиле‘; И мо-
 ѝикаѝа ми иѓра ѝред мене, сѝиѝиле шѝо се вели.

11. Употребата на зборот дали во реченицата: Тоа
 ѝоѝѝолошкаѝа ѝиѝѝи, дали ѝиѝѝи (стр. 48) има стилска
 функција за да го изрази народското потсилување во рече-
 ницата.

12. Се среќаваат и удвоени предлози: д о н а д: Ќе сле-
 зе до над Мравевци и ќе засѝане ѝука, кај црквичеѝо, ко за-
 ѝалена коѝа. (стр. 134); о д п о д: А и ѓолемиоѝ оѓан ни се вр-
 за во ѓлавѝе... Наѝаѝи ќе ни се зайркала од ридон во ѝри-
 сојон, од ѝод млакине ѓоре. (стр. 134); о д п р е к у: од ѝреку
 сеодум села се враќаше. (стр. 132); или еден ваков при-мер: ѓо
 фаќа в ѓуша. (стр. 126) и др.

13. Може да се забележи дека авторот при кажува-
 њето милува да се служи со а н т о н и м и не само во својата
 реч, ами и во речта на своите личности: со л а д н о : г о -
 р е ш т о: Ќе му влезе (болесѝа) на човекоѝ в срце и со ладно
 и ѓорешѝо ќе ѓо шѝиѝне за срцеѝо. (стр. 134); с у в о : с у -
 р о в о: Меѓу сувоѝо и суровоѝо е засѝанато сеѓа, вели, и
 ѓори, ѓори, ѝака било од секоѓаш, ѝака е и сеѓа. (стр. 136);
 п о с л у ш н о : п о н и з н о: Божја рабоѝа се и војниве и
 болесѝиве, вели, а наше е да ѝрѝиме и неѓовиѝе казни да ѓи
 ѝоднесуваме ѝослушно и ѝонизно, како неѓово верно сѝадо.
 (стр. 136); б л а ж и : г о р ч и: Па и ѝој носи душа и знае шѝо
 боли и шѝо не боли. Шѝо блажи и шѝо ѓорчи. (стр. 137); о з -
 г о р а... о з д о л а: еден ѝриѝек ѝе удира озѓора, а оруѓ ѝе
 начекува оздола. (стр. 23) и мн. др.

14. Се работи за раскажување во прво лице и природно
 е дека тука ќе има повеќе варирања на една иста мисла со

с и н о н и м н и зборови одошто во авторска реч. Тоа е одлика на народното кажување, на разговорниот стил, па и на народните приказни и песни: с в р т и : с к р ш н е: *Некогааш само малку да му ја свршиши браздаиџа, си мислам, само малку да му ја скришиши водаиџа, и џлекиџе ќе си џи најдеши кај мевоиџа.* (стр. 52); з а с т а н е : з а п р е: – *Кршеџе џи и џруџкиџе, викам, а не само коиџи, џреврџи, велам и не ја осџавам моџикаиџа да засџане, да зайре.* (стр. 23)

15. П о е т с к и з б о р о в и: н е б е с а: ...*џледаш само вода и сонце, сонце над водаиџа, сонце во водаиџа, свезди над нас и свезди џоо нас, мислиши се залидал некаде во небесаиџа, меџу секавиџиџе шџо се џалаџи...* (стр. 117)

16. М е т о н и м и ј а: с е л о „луѓето од селото“: *Па џосле оџиодовме сиџе, цело село оџиде да џо моли џоџ Танаско.* (стр. 135); с р е т с е л о „луѓето што се наоѓаат или живеат на сретсело“: *Ненадуена џајда е скинаџа џорба, криа, вели, и оди кон среџсело и среџселоџо да чуе.* (стр. 111)

17. Авторот се служи со д е м и н у т и в и од кои некои се дадени и во нивното неутрално значење: к л а п ч е: *Ќе се загаде озџора, како заџалено клаџче џрмоџрн, ќе се џркала, ќе се зџолемува и ќе џледа кон селоџо, кон среџселоџо.* (стр. 134); к л у н ч е: *Ни џи колвааџи џрсџиџе дури им џи оџвораме клунчиџаџа за да им џлукнеме в усџа.* (стр. 135); м р а ч к о: *Вечерџа, во мрачкоџо, ме фаџи за рака и ме одведе на меана.* (стр. 16); п а с м е н ц е: *црвено џасменце волна* (стр. 11); п а ј н ч е: *Јас му ја орџам оланкаџа оо џушаџа, му џи начекувам кайкиџе шџо му се враќааџи оо усџаџа. Пак му џи џурам во џајнчеџо.* (стр. 113); п л а м е н ч е: *Се навалува џламенчеџо на свеќиџе, како да џоооувнува џоџол веџер оо џрадиниџе, џоо цркваџа.* (стр. 135); ц р к в и ч е: *Ќе слезе оо над Мравевци и ќе засџане џука, кај црквичеџо, ко заџалена коџа.* (стр. 134) и др.

18. А у г м е н т а т и в и и п е ј о р а т и в и: б о л е с т и ш т е: *Мајка џак, желнаџа, умре млада. Ја фаџи некое чудно болесџиџе, џ се џооу кожаџа, оџече целаџа, се набубри.* (стр. 17); к у п и ш т е: *И ние се разбудувавме и*

насправме кон куишииџеиџо џеџел со џламносани коски. (стр. 134)

19. Зборови и синтагми со пренесено значење не се ретка појава во романот „Пиреј“. Петре М. Андреевски многу добро ги знае семантичките полиња, ги знае различните значења, коишто зборот, употребен во контекстот, може да ги добие. Како што е *џранка џрекришена* така фигуративно може да биде и човекот прекршен, т.е. ‚завлезен во години‘ (кога природно неговата става се наведнува). Понатаму така може да биде прекршен и денот, т.е. сонцето го заминало својот зенит и постојано клони кон заод. Според тоа, изразот *како шиџо џрекришува деноџи* ќе значи ‚како што денот постепено свршува, преминувајќи постепено во мрак‘, а *коџа џрекриши деноџи* значи ‚кога помина денот‘. Искористено е овде едно значење кое постои во народниот јазик кај глаголот *џрекришува* (па и кај *џрекриши*). Но тие значења и тие изрази на многумина од нас ни се познати кога ќе ги чуеме, но бидејќи не ги употребуваме тие се подзаборавени од нас. Сретнувајќи ги нив во „Пиреј“ ни дејствуваат многу свежо, со здив на новина.

Примери: – *Како шиџо џрекришува деноџи, рече Дуко Вендија, џака џрекришува и човекоџи. И нишиџо не би џочнале коџа би знаеле дека лошо ќе заврши, рече.* (стр. 11); *Занесени со кучињаџи, не сеџивме коџа џрекриши деноџи, коџа џомина џладнеџо. Сонцеџо веќе е овалено над Горна Црква, и уиџе зачудено џледа кон среџсело.* (стр. 133–134)

Зборот *деџишиџе* со значење ‚израснато дете‘ нема пејоративност во себеси, но може да придобие пејоративност во една ваква реченица: *Тој е веќе маж, но во умоџи е зелен* па може да му се каже: *уиџе си деџишиџе* ‚не си зрел‘. Петре М. Андреевски овој збор го употребува во значење на ‚израснато дете‘: *Јоше Свирачоџи и џшаму ја носел џајраџи и уиџе од деџишиџе знаел да свири и не му било џешко.* (стр. 17)

20. Бидејќи авторот е припадник на говор во кој глаголите од е-г р у п а преминале во и-г р у п а ‚може(т) > мож(т)‘, можат на одделни страници од романот да се најдат

грешки од тој вид во неговата авторска реч. Се разбира, тоа е негов минус и би требало, во идните изданија, да биде отстрането. Примери: *уди* (стр. 9) – треба: *иде*; *уди* (стр. 110) – правилно: *иде*; *идај* (стр. 115) – правилно: *доаѓај*.

Други д и ј а л е к т н и зборови: *ко мене* – како мене (така е во народниот јазик); *гошвение* (и книж.) ,убаво јадење, не секое ами готвено‘; стр. 134: *се одсвие*; стр. 125: *ми се сџемна*; *еда* (народен збор) ,да би‘ (литературно): – *Еда, гошпоод да ви приодаде, ќе рече Давиде Неодолетниош, еда, не сум зладен, ама аштер на шриезашиа и, еда, аштер на лебош... ќе земам.* (стр. 15) Петре М. Андреевски има употребено глагол *се шрашиша* она што во др. говори е ,се траќа‘, а во скопскиот е ,се труќа‘. Пример: *Јас лелекам, се шрашишам.* (стр. 55) Глаголот *шрашиша се* во литературниот јазик гласи ,траќа се‘; *шосой* ,посип‘; стр. 112: *смашок* ,маток‘; стр. 162: *али* ,или‘; *Абре, ши си али не си, вели*; стр. 162: *брачед* ,братучед‘; *Јас сум, бре брачед, вели Сшојан*; стр. 110: *кевар* ,керал‘; *па шоиа* ,блика‘; *шушлеж* ,суви лисја‘; *шланоса* место ,пламноса‘; *есење* (збирна именка во прилошка употреба) ,во есените‘ (можеби образување на авторот); итн.

21. Глаголските именки штедро се користени: *Ама се-лошо нема шо. За секое кришшевање, венчавање, закошување, шеење вода, кревање леб, за секое шричешшување и за сџ шо викавме од Сашошница. Се наоѓаше.* (стр. 135)

22. На стр. 52 е употребен глаголот *мешколи се*: *А се-жа, ко шосрано деше се мешколи шред нас.* Глаголот *се мешколи* е од српскиот јазик (мешколити се) за македонскиот глагол *се вршка*.

И именката *шрвошечина* е од српско-хрватскиот јазик: *нашравил шрвошечина* (стр. 44)

23. Турцизми: *кунк*: *Ракавише, завршени, ми шукааш на рацеше, ко кунци, ко борши.* (стр. 23)

24. Петре М. Андреевски во романот „Пиреј“ не се стеснува да употреби и некои опсцени зборови⁵ (разни шцости и др. непријатни зборови), па дури и онаму, ми се чини, каде што немал многу оправдување, а кога се особено чести,

пречат. Зошто? Затоа што тој си поставил за цел докрај да ја наслика психологијата на нашиот селанец, па неговиот речник честопати е збогатен со разни опсцени зборови. Тоа е така во реалниот живот: стр. 71: *И еба го*. – стр. 119: *ебаџи ие-чалбаџа* – стр. 121: *баму ја* – стр. 122: *ебаџи небоџо* – стр. 126: *Да му се мочам во џисалкаџа на џој шџо најџиџа џака бамуја*. – стр. 126: *Ебаџи војнаџа*. – стр. 131: *Море, ба џ кореџи, вели Јоше Свирачоџи*. – стр. 162: – *Да џи го клаам, вели Наке*. – стр. 162: *За коџо се бориџи, бре, бамџи ја, вели Наке*. – стр. 241: *Ах, да знам кој ме засџда: ке го враџам џак кај мајка му, меџу нозе*. – стр. 241: *Кај оџиџов, ебамџи ус-џеџо за џонаџвор, му велаџ кај оџиџов?* – стр. 243: *Умри, ба му ја, велаџ*.

25. Во романот „Пиреј“ се среќаваат многу народни изрази обични и необични:

Го фаџивме џоследџоџи час – ,стигнавме во последен момент‘: – *Не знам, да ли сџасавме на време да му се обра-џиме на боџа, вели џоџ Танаско, дали го фаџивме џослед-џоџи час за моџиџва, за милосџи, ама наша свейџа долџносџи е да се моџиме и да се моџиме*. (стр. 135–136)

Денеска си, уџре – не си! – ,животот е многу краток‘; *Има мноџу дуџи за џледање, за собирање. Пусџи живоџи: денеска си, уџре – не си!* (стр. 134)

И џревоџи свој не сака да џи го даде – ,мошне е скржав‘: „Доксим Тренчески е џолку скржав“, еџнаџ рече Лазор Ночески, „шџо и џревоџи свој не сака да џи го даде“. (стр. 112)

И рабоџаџа се џлашеше оџ мене – ,бев многу работлива‘: *Јас џоџаџи бев мноџу јака и рабоџаџа се џлашеше оџ мене. Мислам само џосџоџ беше џорабоџлив оџ мене*. (стр. 23)

Куришум ме џрониџува – ,силно се вознемирувам‘: – *Шџо џи е, море, Зоравко, му викаџ, и го факам џо лицеџо. Обраџчиџа ми жеџаџи на џланкиџе. – Не знам, вели Зоравко, нешџо ме врџи во мевоџи. Наоџаку ми го врџи ме-*

воӣ, вели. Мене курушум ме иронижува. Гламна с̄танувам. (стр. 112)

Има куче и куче – ,има разни кучиња‘; – Не сме иоумни оо Англичаниӣе, вели Мисајле Ковачоӣ, ӣӣе знааӣӣ дека кучињаӣа најмногу жалаӣӣ. Нам ни е доволно да се свр̄ӣиме и с̄е да заборавиме, вели. – Има куче и куче, вели Доксим Тренчески и уӣӣе го расиреӣува огноӣ. (стр. 133)

Леба ми. – Изразот леба ми буквално значи: ,1. жими лебот што го јадам‘, но значењето почнало да се губи и станало леба ми исто што и ,бога ми‘ (без да се мисли на Бога) – ,2. верувај ми! те уверувам! Те молам!; Навистина (кога ти велам)‘ – Еј, враичено н̄е зледа, рече иӣјаниоӣӣ зробар, иодавајки се меѓу луѓеӣо. Луѓеӣо го мушкаа во ребраӣа, го ӣрзаа за ракавӣе. – Леба ми, враиче иодлеӣтарче н̄е зледаше оо цреӣнана, рече зробароӣӣ... (стр. 12)

Не сакааӣӣ оваӣаӣӣ велење – ,веднаш се согласуваат‘; И ио зборовӣе оо Илија неколку буѓарски војници веќе ӣрзнувааӣӣ. Не сакааӣӣ оваӣаӣӣ велење. (стр. 163)

Ни вода ни киселина – ,безличен, нестабилен, превртлив, колеблив‘: И вис̄ӣина (Доксим Тренчески) ӣаков беше: ни вода ни киселина. (стр. 112)

Рака да фаӣиме – ,да се поздравиме‘; – Ос̄ӣави се, вели С̄иојан, ни ӣӣӣ ӣама милум, ни јас ваму милум. Туку дојди, рака да фаӣиме, вели. (стр. 162)

Срцеӣо ми дошло в зрло – ,1. премногу се возбудӣв. 2. многу се уплашив‘; Секавам дека коленаӣа ми се нишааӣӣ. Некои ӣрӣики и иокосници ми шеӣааӣӣ ио снагава. И цела снага ми чука. Леле, ќе ирӣӣаонам, си мислам. Срцеӣо ми дошло в зрло како да ме фаӣил зарек, како да сум иочудена. (стр. 25)

Така било иӣшано – ,така требало да биде‘; Така било иӣшано. И иӣшаноӣо никој не може да го избрӣше. (стр. 132)

Чекори оо квачка – ,1. мошне бавни чекори. 2. шантави чекори‘; Оӣец Висарион, ќе си ја иуӣӣӣ сенкаӣа кон мене, ќе ме иокрие ко облак неговатӣа сенка и иоӣоа ќе ги чујам и неговиӣе чекори оо квачка. Така се шан̄ӣаше во одењеӣо. (стр. 20)

Да го споменеме уште изразот: *Нејќам од њондила благослов* – ,не сакам од кој било да примам благослов, кој било да ме благословува‘.

Авторот на романот „Пиреј“ честопати е предизвикан да употребува и клетви. На пример, изразот: *илајино да ти засијане на очиие* ,да те видам умрен!‘ е казуационална клетва во врска со употребениот збор *илајица* од страна на друго лице:

– *Плајица е, бре Давиде, му вели ијайко*. – *Еда, сега е илајица, а њосле илужица, вели Давиде, колку нешио да се вели*. – *Плајица е, бре, илајино да ти засијане на очиие, му вели ијайко, кај може од илајица да сијане илужица?! (стр. 15)*

26. Во романот „Пиреј“ има заложено голем број сопствени имиња (антропоними и топоними, т.е ономастички материјал), што е исто така забележителна одлика на јазикот на Петре М. Андреевски: *А н г л и ј а*: – *Знаеише ли дека за вакви работии, вели Мисајле Ковачоџи, за вакви работии во Англија беселе луѓе*. (стр. 133); *А н г л и ч а н е ц*: – *Не сме њоумни од Англичаниише, вели Мисајле Ковачоџи, ише знааџи дека кучињаиша најмногу жалаџи*. (стр. 133); *Б у г а р и ј а*: – *И дојде еден буѓарски офицер и ни рече да собереме џари, џо џри злајни лири на куќа да му собереме за да не води во Буѓарија*. (стр. 161); *Б у г а р и н*: – *Ако се Пишеш иџи Буѓарин, вели Наќе, јас жив ќе ие одерам. Ама иџвојаџиша кожа и за оџинци не чини*. (стр. 162); – *А бре, со Буѓари ли се сиоќми, вели Наќе*. (стр. 162); *Г о р н а Ц р к в а*: *Сонцеџо веќе е одвалено нао Горна Црква, и уиџе зачудено џледа кон среџселоџо*. (стр. 133–134); *Д а м ј а н С т р а ч к о в*: – *И врвие џокрај едно зајалено село, а војникоџи Дамјан Сиџрачков се моли да влезе во селоџо, да види дали му сиоџи куќаџиша*. (стр. 160); *Д о к с и м Т р е н ч е с к и*: – *Ама овдека не е Англија, вели Доксим Тренчески, и овдека не е како во Англија*. (стр. 133); *Д о н ч е С п и с к о с к и*: *Куџри Донче Сиискоски, ја исџуиџиша каџаџиша од раце и само се држи за џрадиџе, се џрефаќа*. (стр. 137); *Ѓ е н е с к и*: *Ги одврзувааџи (кучињаџиша) од сливиџе Генески и џи водаџи иџака...* (стр. 132); *Ж в а н*: *За-*

сїанувам до Рисїейїа оо Жван и їој ми кажува за Миленко. (стр.162); *И л и ј а:* *Сїїе їијайї, їејайї и се гїушкаайї со Илија.* (стр. 163); *И с у с:* *...Ама не очајуваїїе, ако неїорочно гџо носїїе бога, вели їоїоїї, ако гџо славиїїе Исуса...* (стр. 136); *М а ģ е р о в ц и:* *И едно їо едно (кучињаїїа) гїи фрлаайї во огњоїї... Првин гџо фрлија Миничейїо оо Маѓеровци.* (стр. 132); *М а к е д о н и ј а:* *Во Македонија, ни рече, оо многу војска и оо многу їїейање, ќе їочне да їроїага земјаїїа и ќе излезайї гџолеми води и сѐ ќе їоїїоїаїї.* (стр. 161); *М а с а К у л у м о с к а:* – *Има ушїїе еден лек, вели Маса Кулумоска, ушїїе само враїчиња, сојки и їрлицы може да не сїасайї, вели.* (стр. 135); *М и с а ј л е К о в а ч о т:* – *Има, вели Мисајле Ковачоїї, ама има и куче шїїо знае да їїи їїажи на гџробоїї и оо жал да не јаде леб, вели, и да не їїе вода.* (стр. 133); *М р а в е в ц и:* *Ќе слезе до над Мравевци и ќе засїїане їїука, кај црквичейїо, ко зайалена коїа.* (стр. 134); *Н а ќ е:* *Засїїанува Наќе и їочнува да вика, ќе зарїїне.* (стр. 162); *Н е д е л к о:* *...ми се добира со усїїаїїа до увоїїо и вели: – Висїїина оној їайї, гџо виде Неделка, вели, или їїака їїи се сїїорило?* (стр. 136); *Неделкојца Сивеска:* *Зао мене Неделкојца Сивеска ми се добира со усїїаїїа до увоїїо...* (стр. 136); *П р и з р е н:* *Имаше еден Илија оо Призрен и си гџо слави оеноїї. Дава некоја ракија оо дивјачки и оо оренки.* (стр. 162); *Ристе:* *Седиме їїака їокрај рекаїїа со Рисїїейїа, гїи мрцкаме нозейїе.* (стр. 162); *С и л ј а н К о л а р о в:* – *И Силјан Коларов се одликува со железен крстїї, ми чїїїаайї, а јас им велам, благодарам дека не добив орвен.* (стр. 160); *С р б и ј а:* *Ги їоозаоржуваа само мечкариїїе шїїо идеа оо Буѓарија и оо Србија.* (стр. 161); *С р б и н:* *Ако се їїишїи Србин, вели Сїїојан, гїлаваїїа на сїїаї ќе їїи ја носам.* (стр. 162); *С т о ј а н:* *Ами їїи за кого се боршїи, вели Сїїојан оо рекаїїа.* (стр. 162); *Т а н а с к о:* – *Божїїїе намери не се досегаайї, вели їої Танаско, и се неразбирливи за їросїїїоїї ум човечки.* (стр. 136); *Ц е р о в о:* *А Наќе оо Церово оди їокрај рекаїїа и само їрїсїїра.* (стр. 162) и мн. др.

За убавите страни на јазикот на романот „Пиреј“⁶ на Петре М. Андреевски може да се напише уште многу. Но просторот овде нам толку ни дозволува.

ФУСНОТИ КОН ТЕКСТОТ

¹Примерите се цитирани според изданието: Петре М. Андреевски, Пиреј. Петто издание. Наша книга, Скопје 1987.

²По ова прашање С л о б о д а н М и ц к о в и к во својата статија „Раскажете на Петре М. Андреевски“ истакнува дека „во структурата на „Пиреј“ наизменичните кажувања на Јон и Велика всушност се заокружени приказни кои можат да се прифатат, секое од нив како (посебно – Д. М.) самостојно дело“⁴. [Литературен збор XXXV (1988, бр. 5, стр. 23]

³Ова е згоден повод да проговориме и за црковнословенскиот јазик, за оној јазик што во нашата православна црква како и во др. православни цркви (руската, бугарската, српската) се употребувал со векови, опирајќи се врз старословенскиот јазик.

А што е *сѣтарословенскиот јазик*? – Тоа е првиот литературен јазик на Словените, оформен од браќата Кирил и Методиј, коишто го создале првото словенско писмо – глаголицата и ги превеле на јазикот на македонските Словени од околината на Солун (селата Сухо и Висока) најпотребните црковни книги и молитви. Така и зборовите *сѣасение*, *ѡрейказание* и другите што сега ги споменавме се од молитва создадена уште пред илјада и повеќе години. Значи црковнословенскиот јазик е службен јазик на црквата при богослужењето. Меѓутоа, во најново време црквата има направено и еден чекор понатаму. За да им станат на верниците поблиски молитвите и обредите воопшто во богослужењето сега сите текстови се кажуваат на македонски литературен јазик, а само се задржуваат изразите и фразите како „Господи помилуј, и духови твоему – и на твојот дух“ (текстот „Оче наш“)]

⁴Зборот *мошѝи* се употребува само во множина. Потекнува од црковнословенскиот јазик и фонетски е етимолошки исти со она што денеска го викаме *моќи* („сили“). Значи основата на обата збора е глаголот *може*. Се употребува исклучиво во значење што го има во јазикот на црквата. *Моќи* се коски на одамна умрен светец којшто, според верувањето, има извесна исцелителска и друга моќ да му помогнат на болниот и на оној што бара некаква помош. Така се зборува за моштите на Св. Прохор Пчински, на кнез Лазар. Според тоа, апсолутно е во крајна линија некултурно кога ќе напише, на пример, во весникот „Вечер“ Ефтим Таковски во наслов: *Дали ќе се пренесат мошѝиѝе на Димитрија Чушовски од Ленинград во Скопје (овие месеци)*. Не е културно да се каже и *мошѝиѝе на Гоце Делчев*. За жал таква грешка допуштил и авторот на извонредниот роман „Пиреј“: *Грбарѝе веќе ја ринеа земјатѝа, си ѝлукаа во раѝетѝе и ја ринеа земјатѝа, ја нафрлаа со лоѝатѝиѝе на сандакоѝѝ, го засиѝуваа ѝробоѝѝ. Женѝѝе се наведнуваа, се наведна и Роден Меѝленоски, се наведна и Дуко Вендија, се наведнаа уѝѝѝе дваѝројѝа сѝарѝи и сѝѝѝе заѝрабуваа земја меѓу ѝрсѝиѝѝе и фрлаа врз мошѝиѝѝе од Велика Меѝленоска*. (стр. 13)

⁵На пример, и првото издание на Речникот на Вук Караѝиќ содржи не малку опсцени зборови, коишто обично не се внесуваат во речник. Кога излегло првото издание, го пратил на владиката Стеван Стратимировиќ во Сремски Карловци (прва личност на Србите во Војводина во границите на австроунгарската власт) да бара материјална помош. Тој му направил скандал и така Караѝиќ ја навлекол врз себе омразата на српското свештенство и на интелегенцијата, којашто во тоа време и така била против воведувањето на народниот јазик во литературата, фактички против литературниот јазик врз народна основа.

Зошто го направил тоа Вук? – Проф. Павле Ивиќ, српски лингвист, претполага дека веројатно има за тоа повеќе аргументи, а еден од нив е дека тоа е дело на Јернеј Копитар којшто, иако свештена личност, ги милувал опсцените зборови.

⁶За делото „Пиреј“ на Петре М. Андреевски се искажувале и др. автори, како, на пример: А т а н а с В а н г е л о в во поговорот на книгата „Петре М. Андреевски, Пиреј“ под наслов: Првата војна и македонското прашање. Мисла, Скопје 1980, стр. 295–306; В е л е С м и л е в с к и, За некои проблемски пунктови во романите „Пиреј“ и „Скакулци“. Литературен збор XXXV (1988), бр. 3–4, стр. 13–20; И л и ј а Ч а ш у л е, Некои карактеристики на јазикот на романот „Пиреј“. Литературен збор XXX (1983), кн. 6, стр. 17–28; Д а р и н к а Ј а н у ш е в а, Стоицизмот и општочовечкото кај Велика Мегленоска во романот „Пиреј“ од Петре М. Андреевски. Литературен збор, XXXI (1984), кн. 2, стр. 55–60; Ј о в а н Ѓ у р о в с к и, Интерпретација на четивото „Јон“, одломка од романот „Пиреј“ на Петре М. Андреевски, во VIII одделение – 2 часа. Литературен збор XXXV (1988), бр. 1–2, стр. 117–121 и др.

Писмо до Петре М. Андреевски.

Почитуван Петре М. Андреевски,

Еве што ми оставило впечаток читајќи го Вашиот роман „Пиреј“.

1. Ми се чини дека Вие го надоградувате во голема мера кажувањето и на Велика и на Јон и со тоа ја обогатувате нивната личност. А тие самите тоа не би можеле да го сторат без вас, иако, се согласувам, ги преживувале ситуациите во кои попаѓале (тие не би можеле толку убаво да ги кажат). Дали е точна оваа моја констатација?

2. Не Ви се чини ли дека честата употреба на опсцени зборови на една толку духовно богата личност како што е Јон пречи и за него самиот, а и за современиот читател, особено за младиот читател на Вашиот роман?

3. Добивам впечаток дека и покрај тоа што може да се допушти заради поуверливо ситуирање на дејството на романот (Демирхисарскиот крај) неправилна употреба (во однос на македонскиот литературен јазик) на глаголите *иде*,

дојде во формата *иди, идај* и сл., честото инсистирање на тие форми не е оправдано. Дотолку повеќе дури и на една страница се среќаваат обете форми. Што мислите за ова мое сфаќање?

4. Слабо е застапен кај Вас турскиот лексички слој, на пример, во однос на прозата на Цепенков, иако се работи за две епохи, втората половина на XIX и првата половина на XX век кога особено во првите децении на овој век турцизмите и нивната употреба е пожива.

Очевидно е дека понекаде Вие свесно ги избегнувате турцизмите таму каде што селанецот Јон или Мирче обично би ги употребиле. Дали оваа моја констатција е точна и што би сте кажале Вие?

5. Јас ја посматрам јазичната страна на Вашиот роман „Пиреј“. Просто ме интересираше, а Вие давате извонреден материјал за јазични и стилски проучувања, како зборуваат Вашите две личности. Дали нивниот јазик е на нивото на јазикот на нашиот обичен селанец или селанка или е нивното кажување во поголема или помала мера надоградено од авторот на романот, односно од Вас. И во врска со ова до кои констатции Вие дојдовте?

6. Очевидно Вие сте од крај којшто лексички и фразеолошки е многу богат. А бидејќи се работи за западномакедонско наречје (говор), огромен дел од неговата лексика е едновремено и лексика на литературниот јазик. (Можам да Ви кажам дека Ваши дела се ексцерпирани во Институтот за македонски јазик и со нив речничкиот фонд на Институтот е несомнено збогатен.) Значи потекнувате од лексички необично богат крај. Дали во романот го обогатувате јазикот на своите главни јунаци и со лексика од други говори. Има ли, на пример, некои зборови или фрази типични за источните македонски говори?

И уште едно потпрашање. Користите ли извесна лексика што е карактеристична за македонските источни говори. Дали во тој однос ја користите и лексиката на делата на нашите писатели што се припадници на источните наши го-

вори (делата на Митко Маџунков, Васе Манчев, Кочо Урдин, Видое Подгорец, Глигор Поповски и др.)?

7. Од кого најмногу сте научиле фрази и изрази во своите млади години. Од мајка Ви, од татко Ви, од баба Ви, дедо Ви? До суптилноста го познавате селскиот живот, селските работи, покуќнината, орудијата за работа, начинот на нивната употреба, зоонимите, фитонимите што живеат во нашите краишта, имињата на местата итн., а да не зборуваме за оформувањето на мислите на нашиот селанец од тој крај. Тоа секако Ви помага во Вашата литературна работа. Оттаму и читателот Ви се доверува, убеден дека Вашите информации, Вашиот начин на кажување, Вашите фрази се такви и инакви не можат да бидат во една селска средина. Вашиот селанец е навистина мошне реален, нема во него извештачност и во кажувањето и во постапките, каква што можеме да сретнеме во некои други творби од писатели кои пишуваат за село и селани очевидно кажуваат дека недоволно ги познаваат ни нив ни нивниот израз.

8. Како се однесувате кон јазикот на народните приказни и песни во збирките на Цепенков, Шапкарев и др. наши собирачи на народни умотворби?

Јас добивам впечаток дека Вие сите тие творби, мислам на јазикот и фразеологијата, во голема мера Ви биле познати и пред да го читате Цепенков и другите, но благодарейќи на тоа што биле и пред Вас писмено фиксирани, тие Ви спомогнале да си ги возобновите во својата памет и да ги користите.

Ова секако се однесува и на современите наши писатели што ја имаат за предмет селската тематика.

9. Со еднаков успех пренесувате кажување на селска жена и мајка, којашто имала секакви премрежиња (а Цепенков покрај премреже ќе го употреби и зборот претреме) во животот, ги загубила своите пет рожби, и својот маж. Секако, во тоа сте имале прототипови. Кого сте го имале предвид кога сте го оформувале ликот на Велика и нејзиниот богат јазик? Истото се однесува и на Јон.

10. Гледам дека се занимавате повеќе со лексиката.

Сум докторирала на лексиката на Марко Цепенков. Работам исто така на јазикот на македонската народна поезија и на современиот македонски јазик. Ме интересираат особено не толку обичните зборови, а друго особено ме интересира фразеологијата и подзаборавените значења на зборовите кога тие стапуваат во не толку обични состави. И токму затоа литературните дела јас ги ценам и по тоа што ги фиксираат изразите и понеобичните значења на зборовите и со тоа ги спасуваат од заборавање, да не речам од сигурна смрт.

Еве да се задржиме на два изрази во Вашиот роман. На пример, народниот израз *џо ѓрекриши деноѓ* или многу убавиот израз *рабоѓаѓа беџа оѓ мене*. Признавам дека изразот *џо ѓрекриши деноѓ* сум го чула, меѓутоа не станал дел од мојата активна реч. Лично не паметам дали сум го употребила во животот. Јас па и градскиот човек ќе каже *сонцеѓо заоџа*. Нема да кажеме *коџа ѓрекриши деноѓ*. Од каде го знаете овој и слични за обичниот градски човек необични изрази?

11. Сега да ве прашам за некои зборови во романот коишто како припадник на источен говор не сум ги чула, па и не им го знам прецизното значење, иако јас сеќавам што се, што значат.

Еве ги тие зборови. Нив ќе ги ситуираме во контекстите во коишто се среќаваат зашто збор без контекст, во најголем број случаи, ништо не значи: – *зрами се: Ракијаѓа му ѓреѓекува ѓреку усѓа. Врие, клокоѓи, и се ѓокрева каѓачеѓо. И ѓак: у здравље, зрами се, наји се!* (стр. 163); – *избрндавен: Ги одврзувааѓи (кучињаѓа) оѓ сливиѓе Ѓенески и џи водаѓа ѓака, избрндавени, извалкани.* (стр. 132); – *наовчи: Ги наовчиле колиѓе со браѓи му, со Мирчеѓа, и ѓѓргнале на ѓазар со ѓлаѓиѓици, со ѓлужиѓици, со кумур...* (стр. 22); – *шаѓмара: И шаѓмара Божана, ова било, она било, џо ѓреѓѓерувааѓи селоѓо* (стр. 23) и др.

Ова, почитуван Петре М. Андреевски, секако го правам и со извесна цел затоа што подготвувам една работа во којашто сакам да го покажам придонесот на извесен број

македонски, пред сè, прозни писатели во изнесувањето на народната лексика и фразеологија. Оттаму е природно што Ви се обратив Вам и што го водиме овој разговор и, ако ми дозволите, некои од Вашите искажувања ќе ги користам, па ве молам и на конкретно поставените прашања што Ви ги доставувам во форма на писмо да ми одговорите писмено. Тогаш не ќе има потреба да ги интерпретирам добро или лошо Вашите одговори, ами ќе Ве цитирам и што е уште најважно ќе ги чувам во мојата архива.